

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978)

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, 28 Şubat 1886 tarihinde İstanbul'un Cihangir semtinde doğdu. Babası Mucurlu İbrâhim Edhem, annesi Düzceli Hamdüne Hanım'dır. Babası İbrahim Edhem, Kuran üzerine bir çalışma yayınlayan, İslamî hat ve resme meraklı biriydi. İsmayıl Hakkı, ilkokul eğitimini dört ayrı okulda okuyarak tamamladı. Sırasıyla Sirkeci Mescit Mahalle Mektebi, Şemsülmekatip, Meşrik-ı Füyuzat ve Kışlaarkası İlkmektebi'nde öğrenim gördü. Yıllar sonrasında ilkokul hayatını değerlendirdiğinde, "hiçbir şey" öğrenmediğini söyleyecektir. Sonra Fevziye Ortaokuluna devam etti. Burası ise onun hatıralarında en olumsuz biçimde yer aldı. Bu okulun fiziki yetersizlikleri, hocaların eğitimden uzak tavır ve davranışları gibi nedenlerle "ıstıraba" dönüşen bir süreç yaşadığını, bu gelişmenin onda "isyancı ve ihtilalci" bir eğitim anlayışının doğmasına yol açtığını ve eğitim alanında gerçekleştirmek istediklerine neden oluşturduğunu *Hayatım* adlı eserinde anlattı. Sonra Vefa Lisesi'ni bitirdi (1903). Bu süreçte Rousseau'nun *Emil* adlı eserini okuması onun dünyaya bakışını değiştirdi.

İsmayıl Hakkı, üniversite eğitimi için Dârülfünûn-ı Osmânî'nin Tabiiye şubesine girdi (1904). Burada özellikle kimya, fizik ve morfoloji derslerine karşı büyük ilgi gösterdi. Bu süreçte Kadri Efendi'den de hat (güzel yazı) dersleri aldı. Dârülfünun'da öğrenci iken Dîvân-ı Hümâyun kâtipliğinde memuriyete de başladı. II. Meşrutiyet'in ilânından önce bir süre fahrî hat hocalığı yaptıktan sonra mezuniyetinin ardından Dârülmualimîn-i İbtidâiyye'ye hat hocası görevlendirildi (1908).

1910'da Dârülmualimîn Müdürü Satı Bey'in tavsiyesi ve devrin Maarif Nâzırı Emrullah Efendi'nin onayı ile pedagoji alanında incelemelerde bulunmak üzere Fransa'ya gönderilir. Burada eğitim sistemi ve okullara ilişkin incelemeleri yanında kendi tabiri ile "kırık dökük" Fransızcasını geliştirdi. Bunun yanında İngilizceyi de öğrendi. Oradan İngiltere'ye geçti. Fransa ve İngiltere'de eğitim sistemleri ve okulları doğrudan inceleme imkanı bulan İsmayıl Hakkı, bu kez de aldığı derslerle Almandayı öğrendi. Oradan Belçika, İsviçre ve Almanya'ya gitti. Bu ülkelerin öğretim kurumlarında araştırmalar yaparak, bu kurumların denedikleri yeni eğitim-öğretim yaklaşımlarını öğrendi. İncelemeleri sonunda bu ülkelerde eğitim uygulamalarının dört unsuru üzerinde ısrarla durdu. Bunlar, *parklar, tiyatrolar, okullar ve müzelerdir*. Keşif çalışmalarının ardından 1911'de Almanya'dan İstanbul'a döndü.

İsmayıl Hakkı'nın, 1916 yılına kadar çalıştığı Dârümuallimîn'de, Satı Bey'in de desteği ile Avrupa ülkelerinden öğrendiği yenilikleri uygulama imkanı buldu. Bu yeniliklerin temelinde öğrenciyi “gerçek hayatın şartlarına göre yetiştirme” ve bu çerçevede bir mesleğe, el işlerine ve sanata yönlendirme düşüncesi hâkimdi.

Dârümuallimîn yanında Dârümuallimât'ta da dersler verdi. Bir yandan da fahrî olarak Şemsülmekâtib adlı daha önce kısa bir süre okuduğu özel ilkokulda, ders nâzırlığı (programcılık ve danışmanlık) görevini üstendi. Bu okulda “yeni terbiye” konusundaki bütün düşünce, tasarı ve deneyimlerini uygulama imkânı buldu. *Açık hava okulu*, *kır gezintileri* ve *aile müsamereleri* gibi modern uygulamalarının ilk denemelerini burada yaptı. Fakat I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine bu görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

Dârümuallimîn'de çalıştığı sırada faaliyetlerinden memnun olmayanların şikâyeti üzerine Maarif Nezâreti'nce Dârülfünunun terbiye müderrisliğine tayin edildi (1913). Buna karşın Dârümuallimîn'deki çalışmalarını 1916 yılına kadar sürdürdü. 1918'de Orta Öğretim Genel Müdürlüğü, 1919'da ise kısa bir süre Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü Teftiş Kurulu Genel Başkanlığı gibi maarifin üst kademelerinde idarî görevlerde buldu.

1917'de Edebiyat Fakültesi Dekanlığı, 1923-1925 arasında Darülfünun Eminliği (Rektörlüğü) yaptı. Bu görevde iken üniversite özerkliğini sağlayan kanunun çıkarılması, yürürlüğe konması, üniversite binasının Harbiye Nezâreti'ne (şimdiki İstanbul Üniversitesi Rektörlüğünün bulunduğu yer) nakli, müderrislerin yalnız kendi dersleriyle uğraşmalarının sağlanması, üniversitenin merkezî bir kütüphaneye kavuşturulması gibi işleri gerçekleştirdi. 1927'de rektörlükten istifa etti. 1929'da Gazi Terbiye Enstitüsü Müdürlüğü'ne vekâlet ederken hazırladığı “Teşkilât Reformu Lâyihası”, Talim ve Terbiye Kurulu tarafından kabul edilmeyince ertesi yıl bu görevi de bıraktı.

1933'te Darülfünun yerine İstanbul Üniversitesi kurulduğunda, akademik kadronun önemli bir bölümü, “yeni kurulan rejime ve inkılaplara uyum sağlayamayan köhne bir kurumun mensupları” oldukları gerekçesiyle üniversite dışı bırakıldı. Baltacıoğlu da üniversite dışında bırakılanlardan biriydi. Üniversite reformu için rapor hazırlayan Albert Malche'nin inceleme sürecinde onu takdir ettiği, hatta Nurullah Ataç'a, “*Türkiye’de hangi taşı kaldırsan altından Baltacıoğlu çıkıyor*” dediği de kayıtlıdır. Milli Mücadele’ye ve sonrasında kurulan Cumhuriyet’e tam destek veren Baltacıoğlu, akademik hayatın dışına atılmış olmasına rağmen, rejime “küskenlük” göstermedi.

Hayatını tabiri caizse “eğitime vakfetmiş” biri olan Baltacıoğlu, siyasetin de bütünüyle dışında olmamıştır. II.

Meşrutiyet yıllarında toplumcu bir düşünsel yapıya sahip olmasından dolayı İttihatçılara yakın durdu. 1930'da ise bu kez Serbest Cumhuriyet Fırkası içinde İstanbul Ocağı reisi olarak bilfiil faaliyet gösterdi. 1934'te haftalık kültür, edebiyat dergisi *Yeni Adam*'ı yayımlamaya başladı *Yeni Adam*, halkı rejimin temel ilkeleri doğrultusunda bilgilendirerek ve eğiterek ulaşmayı planladığı şahsiyetli ve toplumcu birey için vardır. Bilindik anlamda "gelenekçi" olmayan sivil nitelikli bu dergide, halka yenilikçi fikirler sunulduğu görüldü. *Yeni Adam* dergisinde eğitim, siyaset, sosyoloji, sanat, ekonomi, gündelik hayat, kadının toplum içindeki yeri vb. konular, bütüncül, tutarlı ve modern bir perspektifle işlendi.

1942'de, eski öğrencisi ve dönemin Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel'in yardımı ile Baltacıoğlu, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne profesör olarak atanmasına kadar pek çok zorluk yaşadı. 1950 seçimlerine kadar iki dönem Meclis'te kaldı. 1942'de Afyon'dan, 1946'da Kırşehir'den milletvekili seçildi. Baltacıoğlu, 1950'den sonra *Yeni Adam*'ın yayınına yeniden başladı. 1956'da *Din Yolu* adlı bir dergi daha çıkardı. Her iki dergi de Onun sosyolojik ve pedagojik fikirlerini savunmak için platform olarak var oldu.

Baltacıoğlu, mesleki anlamda çok yönlü bir akademisyendi. Yetenekli bir sanatçıydı. Yıllarca İslami hat çalıştı. Ayrıca modern yazı üslubunu geliştirmeye yönelik kitaplar yayınladı. Aynı zamanda misyon sahibi bir gazeteci ve hikaye, oyun, roman, piyes, deneme yazarıydı. Onun sentezci zihninin, pedagoji, psikoloji, felsefe, sosyoloji ve sanat arasındaki bağlantıları güçlü bir biçimde kaynaştırdığı görüldü. Akademisyen, gazeteci-yazar, bürokrat, dilci, siyasetçi kimlikleri tutarlı bir bütünlük oluşturdu.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, hem Meşrutiyet hem de bir Cumhuriyet aydını olarak uzun yaşamı boyunca (1886-1978), Türkiye'nin geçirdiği siyasal ve toplumsal gelişmelere yakinen şahit olmuş, bu çerçevede her aydın kadar bu dönemlerin havasından etkilenmiştir. Onun düşünceleri ve duruşunda belli bir süreklilik olmasına karşın bazı dönemlerde bazı konuları ele alış biçimlerinde değişiklikler görülebilir. Özellikle din hakkındaki ilk yazılarında, bazı çevrelerin tepkisine neden olacak kadar "aşırı" ve "reformist" bulunmasına karşın, hayatının son zamanlarında gerek *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde gerekse *Din Yolu* dergisindeki yazıları ise aynı çevrelerce bu kez isabetli ve tutarlı bulunur. Baltacıoğlu'nun, Türkiye' de tanıklık ettiği çoğu badireli dönüşüme rağmen çağdaşı olan diğer aydınlar gibi büyük savrulmalar yaşamaması, bir terkipçi, telifçi / eklektik olması yanında, büyük ölçüde sahip

olduğu “uyumlu” düşünce yapısı ve çoğunlukla “merkez”de durmaya çalışmış olmasındandır.

Türkiye’nin eğitim alanındaki yüzyıllık değişim ve dönüşümünü kendi yaşamı, deneyimleri ve anıları üzerinden örneklerle özetlediği *Hayatım* adlı eserinde sık sık vurguladığı gibi bir Meşrutiyet aydını olsa da Cumhuriyet sürecinde eğitimle ilişkili pek çok önemli gelişmeye katkı sağlamıştır. O yaptığı faaliyetler, yazdığı kitaplar ve çıkardığı dergiler aracılığıyla toplumu eğitim yoluyla dönüştürebileceğine inanmıştır. Eserlerini kaleme almasının ana esin kaynağı ve amacı belki de bu idealistliği olmuştur. Yurttaş eşitliği esasına dayalı, dayanışmacı, homojen bir toplum anlayışından hareket etmiştir. Onun, sanat ve kültür olaylarıyla hem teorik hem de pratik yönden yakından ilgilenmesi, amaçladığı pedagojik değerlerin toplum hayatına yayılması içindir.

Baltacıoğlu ilk eserlerini II. Meşrutiyet döneminde verdi. Bunlar; *Talim ve Terbiyede İnkılap* (1912), *Terbiye ve İman* (1914), *Resmin Usul-ü Tedrisi* (1915), *Din ve Hayat* (1918) adını taşır. İttihat ve Terakki’nin eğitim ve kültür siyasetine uyumlu olduğu söylenebilecek bu kitaplar, Batıcı, modern, milliyetçi, seküler bir zihniyete dayanmakta ve Tanzimat döneminin düalist yaklaşımından farklılaşmaktadır.

Baltacıoğlu’nun amacı, toplumcu ve yaratıcı “Yeni Adam”ları yetiştirecek yeni bir eğitim sistemi oluşturmaktır. Bu nedenle *Talim ve Terbiyede İnkılâp* eserinde, yozlaşmış geleneksel eğitim ve öğretim amaçlarını, araçlarını, öğretmen anlayışını şiddetli bir biçimde eleştirmekte ve bu zihniyetin yıkılmasını istemektedir. *Pedagojide İhtilâl* eserinde ise “*Bu kitap her şeyden önce zamanın iskolastik, intellekçi talim terbiye anlayışına karşı ayaklanan bir eserdir. Onun ilk amacı eski mahalle mektebini yıkmaktır. Bu işi başarmıştır*” demiştir. Devamında şunları dile getirir: “*Benim aradığım pedagoji ne Tanzimat pedagojisi, ne Meşrutiyet pedagojisi ve ne de Cumhuriyet pedagojisidir. Benim aradığım pedagoji, atom devrine yakışan yaratıcı insanı, yaratıcı Türk’ü yetiştiren yaratıcı pedagojidir.*”

İçtimai Mektep (1942) Baltacıoğlu’nun ifadesi ile “ana eseri”dir. Onu “*pedagojik inançlarımın kitabı*” şeklinde tanımlar. Önceki eserlerinde yıktığını belirttiği anlayışın yerine yeni bir anlayış koymak ister. Geliştirdiği “şahsiyet pedagojisi”ne ve “üretim pedagojisi”ne dayalı bir “içtimai mektep” modelidir. Bunu psikolojik ve sosyolojik verilere dayandırarak temellendirir. *Türke Doğru* (1943) adlı eseri ise geliştirdiği “milliyet ve kültür tezi” ile “pedagoji tezi”nin bir sentezini oluşturur.

Baltacıoğlu’na göre eğitim, sosyal gerçekliğe bağlı, sosyal bir zorunluluktur. Burada eğitimin amacı “bireyi toplumsallaştırmak”, yani “ona toplumsal bir kişilik kazandırmaktır”. Baltacıoğlu, eğitimin dışında kalacak her hareketin, toplumsal gerçeklik tarafından olumsuz bir tepki doğuracağını vurgulamıştır. Çünkü böyle bir durumda toplumsal kişiliğe sahip insanlar değil, köksüz insanlar yetiştirileceğini savunmuştur. Zira O, çağdaşlaşmanın milli kaynaklardan kopmadan gerçekleştirilebileceğine inanmaktadır.

Eğitim konusundaki görüşleri “inkılâp”la başlayıp, “ihtilâl”le sona eren Baltacıoğlu, eserlerinde, okuduklarını değil, bizzat yaşadıkları ve düşündüklerini sentezlemiştir. Düşüncelerindeki derinlik, kapsamlılık ve orijinallik, onu çağdaşlarından farklı kılar. Ne var ki, çağının ve toplumunun çok üstünde bulunduğu için, onun fikirlerinin hemen anlaşılması kolay olmamıştır.

Baltacıoğlu’nun eserlerine bütüncül olarak bakıldığında odaklandığı fikirlerin, “kültürel gelenek”, “sosyal geçiş” ve “pedagojik reform” üzerine olduğu söylenebilir. Ona göre kültürel gelenek, sadece ulus oluşumunun özü değil, aynı zamanda sosyal geçiş ve reformun önündeki en ciddi engeldi. Bu nedenle, herhangi bir reformcu, reformların ulusal varlığa uygun olarak yapılması gerektiğini mutlaka aklında tutmalıdır. Bunun yolu, herhangi bir yeniliğin Türk ulusunun

felsefesine uyarlanmasından geçer.

Baltacıoğlu, yenileşen bir toplumda terbiyenin niceliği ve niteliği bağlamında bir “sosyal ilerleme”nin gerçekteşebileceğini düşünür. Bu yüzden aslında dönemin diğer aydınları gibi “*memleketin kurtuluşunun maarif*” ile olacağına inanır. Bunun sadece okuma-yazma öğretmek amacıyla olan bir maarifle değil, mekteplerde hayata, harekete, birliğe ve beraberliğe, teşebbüse ve tecrübeye yer verildiğinde gerçekteşeceğini dile getirir.

Özetle söylemek gerekirse fikri altyapısı Durkheim, Le Bon ve Bergson’dan etkilenecek biçimlenen Baltacıoğlu, Gökalkçı bir anlayışla, Anglo-Sakson bireyciliğine karşı şahsiyete dayalı, “dayanışmacı” bir ideal tipi tanımlamıştır. Marksizm ve sosyalizme hayatının hiçbir döneminde temayül ve itibar göstermemiş; toplumcu, dengeli-uyumlu düzen anlayışını, Durkheim’ın bütüncü ve solidarist, organik dayanışma yaklaşımına dayandırmıştır.

II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet, Cumhuriyet ve 1950 sonrası çok partili dönemini yaşıyan Baltacıoğlu’nun yüzden fazla kitabı ve tam olarak tespit edilemeyen sayıda makalesi vardır. Çoğu eğitime dair olmak üzere sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yazmış olduğu kitaplarından bazıları şunlardır:

Talim ve Terbiye’de İnkılâp, (İstanbul, 1912); *Tadil-i Huruf Meselesi, Şekiller Nasıl Tetkik Olunur*, (İstanbul, 1912); *Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor*, (İstanbul, 1913); *Elişlerinin Usul-u Tedrisi*, (İstanbul, 1914); *Terbiye ve İman* (İstanbul 1914); *Terbiye-i Avam*, (İstanbul, 1914); *Din ve Hayat* (İstanbul 1915); *Terbiye İlmî* (İstanbul 1916); *Maarifte Bir Siyaset* (İstanbul 1919); *J. J. Rousseau’nun Terbiye Felsefesi* (İstanbul 1922); *Coğrafyanın Usul-i Tedrisi*, (İstanbul, 1920); *Kalbin Gözü* (İstanbul 1920); *Felsefe* (İstanbul 1920); *Eşya Derslerinin Usul-i Tedrisi*, (İstanbul, 1920); *Terbiye Dersleri*, (İstanbul,1923); *Umumi Pedagoji* (İstanbul 1930); *Demokrasi ve Sanat* (İstanbul 1931); *İçtimai Mektep* (İstanbul 1932); *Mürebbilere*, (İstanbul,1932); *Terbiye*, (İstanbul,1932); *İçtimai Mektep Nazariyesi ve Prensipleri*, (İstanbul,1932); *Tarih ve Terbiye*, (İstanbul, 1933); *Sosyoloji* (İstanbul 1934); *Sanat* (İstanbul 1934); *Toplu Tedris* (İstanbul 1938); *İnanmak* (İstanbul 1939); *Dolap Beygiri* (İstanbul 1940); *Akıl Taciri* (İstanbul 1940); *Kafa Tamircisi* (İstanbul 1940); *Karagöz Tekniği ve Estetiği* (İstanbul 1942); *Batak* (İstanbul 1943); *Rüyamdaki Okullar* (İstanbul 1944); *Pedagojide İhtilâl* (İstanbul 1964); *Türk’e Doğru I-II*, (İstanbul 1942-1943); *Batı’ya Doğru* (İstanbul 1945); *Yalnızlar* (İstanbul 1946); *Ziya Gökalkp* (İstanbul 1966); *Türklerde Yazı Sanatı* (İstanbul 1958); *Türk Plastik Sanatları* (Ankara 1971); *Kur’an (meâl)* (Ankara 1957); *Büyük Tefsir* (I. Kitap: Allah Nedir, Ankara 1961).

Ahmet ŞİMŞEK

KAYNAKÇA

ALTIN, Hamza, “Ziya Gökalkp’in Eğitim Tarihimiz Açısından Önemi”, **History Studies**, C 2, S 2, 2010, s.493-509.

ARSLANBEZER, Hakan, “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu: Unique Reformist for Education”, **Daily Sabah**, Portrait-Nov 15, 2020. Erişim Tarihi: 21.11.2020.

ATA, Bahri, “İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Tarih Öğretimi”, **Türk Kültürü**, S 450, Ekim 2000, s.590-602.

AYTAÇ, Kemal, “Baltacıoğlu’nun Hayatı ve Faaliyetleri”, **DTCF Araştırma Dergisi**, C IX, 1979, s.165-190.

AYTAÇ, Kemal, “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C 17, S 1, 1984, s.237-239.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, **Hayatım**, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1998.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, **İçtimai Mektep**, Maarif Matbaası, Ankara 1942.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, **Pedagojide İhtilal**, İstanbul 1964.

BALTACIOĞLU, İsmail Hakkı, **Talim ve Terbiyede İnkılâp**, MEB, İstanbul 1995.

BALTACIOĞLU, Mehmet Faruk, "Baltacıoğlu İsmayıl Hakkı", **TDVİA**, 5.Cilt, 1992, s.36-38.

ÇELİK, Abbas, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'ndan "Eğitim"e Yaklaşımlar", **Ekev Akademi Dergisi**, C 3, S 1, 2001, s.203-211.

DURUKAN, Ş. Akile Zorlu, "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu and Alternative Interpretations of the Early Republican Project", **International Journal of Turkish Studies**, C 18, S 1-2, 2012, s.39-62.

ERDOĞAN, İrfan, **Cumhuriyetçi Muhafazakar İsmail Hakkı Baltacıoğlu**, Alfa, İstanbul 2018.

ERTAN, Temuçin Faik, "Atatürk Döneminde Demokrasi Üzerine Bir Polemik (Şevket Süreyya Aydemir-İsmail Hakkı Baltacıoğlu)", **Kebikeç**, S 18, 2004, s.75-94.

GÜNGÖR, Mehmet, "Çağının Önünde Koşan Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C 4, S 1, 2008, s.54-64.

OBUZ, Ömer, **İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyası**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2015.

ÖZCAN, Mehmet Ufuk, "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eklektik Reformizmi: Geleneğin Modernleştirilmesi ve İnkılabın Konserve Edilmesi", **Muhafazakar Düşünce**, 2013, s.155-178.

TOZLU, Necmettin, **İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma**, MEB Yayınları, İstanbul 1989.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ismayil-hakki-baltacioglu-1886-1978/?pdf=3574> adresinden erişilmiştir